

УДК 332.3.00.4.14(477.52)

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ УГІДЬ СУМСЬКОГО РЕГІОНУ

ЯРОШЕНКО С.П., Д.Е.Н., ПРОФЕСОР

ГОРДІЄНКО В.П., ЗДОБУВАЧ

*ДВНЗ «УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ», М. СУМИ*

На основі системи натуральних і вартісних показників розглянуто ефективність використання земель сільськогосподарського призначення на регіональному рівні.

In the base of system of natural and valuable showings the effectiveness of land using on the region level are considered.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Основою подальшого розвитку сільського господарства і збільшення виробництва сільськогосподарської продукції є високоефективне використання земельних ресурсів та підвищення їх продуктивності. В умовах, коли земельні фонди обмежені, а потреби населення у сільськогосподарській продукції постійно зростають, підвищення економічної ефективності використання земель сільськогосподарського призначення набуває першочергового значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим аспектам економічно ефективного використання земельних ресурсів сільськогосподарського призначення присвячені наукові праці таких відомих вчених, як В. Андрійчука, В. Ганганова, Г. Гуцулюка, Д. Гнатковича, В. Горлачука, О. Корчинської, П. Саблука, А. Сохничя, В. Трегобчука, А.Третяка, І. Розумного, М. Федорова, та інших. Результати їх досліджень охоплюють широке коло питань зазначеної проблеми.

Цілі статті. Метою статті є оцінка ефективності використання земельних ресурсів усіма категоріями господарств та виявлення резервів її підвищення. Об'єктом даного дослідження є землі сільськогосподарського призначення Сумського регіону, на яких виробляється продукція, що обліковується за основними категоріями виробників.

Виклад основного матеріалу. Земельний фонд Сумської області характеризується високим біопродуктивним потенціалом. У його структурі переважають родючі ґрунти, які є основою для сільськогосподарського виробництва, проте ефективність використання земельного потенціалу регіону залишається досить низькою. За час проведення земельної реформи спостерігається зменшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та урожайності основних культур, хоча розвиток усіх форм господарювання повинен створити передумови для більшого виробництва продукції і забезпечення продовольчої безпеки області, підвищення конкурентоспроможності сільського господарства, розширення внутрішнього регіонального ринку.

Землі сільськогосподарського призначення Сумської області становлять 1751,8 тис. га, з них 77,0% становить рілля, відповідно 21,6% займають пасовища та сіножаті і 1,4% знаходиться під багаторічними насадженнями. Період з 1991 до 2008 р. характеризується виникненням господарств ринкового типу, великої кількості користувачів та власників земельних угідь. Станом на 01.01.95 року у користуванні сільськогосподарських підприємств знаходилось 73,5% (1752,0 тис. га), у користуванні громадян 9,67% (230,5 тис. га) земельного фонду області. Вже у 2000 році частки відповідно склали 72,19% (1720,7 тис. га) та 10,23% (243,9 тис. га), а у 2008 році – 34,25% (816,2 тис. га) та 28,07% (669,0 тис. га).

Ефективність використання земельних ресурсів у сільському господарстві оцінюють, як правило, на основі економічних результатів виробництва рослинної продукції. Для найбільш повної характеристики цього процесу застосуємо систему натуральних і вартісних показників.

Найбільш розповсюдженим натуральним показником використання угідь є урожайність сільськогосподарських культур, яка обумовлена дією як природних, так і економічних факторів [1]. Показники урожайності дають можливість визначати та порівнювати ефективність використання сільськогосподарських угідь у динаміці протягом значного періоду часу. Крім того, урожайність відображає культуру землеробства, якість і терміни проведення технологічних операцій, забезпеченість господарств засобами виробництва. Чим краще господарства забезпечені технікою, добривами, засобами захисту рослин, тим досконаліша система оброблення, а, отже, урожайність і ефективність повинні бути вищими.

Продуктивний потенціал земельних ресурсів України за обов'язкової умови навіть простого його відтворення є дуже високим, але навіть у 1990 році, коли було отримано рекордний урожай зернових (понад 50 млн. т), ефективність залишалася досить низькою. Урожайність зернових культур становила 35,1 ц/га, цукрових буряків – 276 ц/га, соняшнику – 15,8 ц/га. Урожайність основних сільськогосподарських культур Сумської області у 1990 році була дещо нижчою від середньодержавного рівня і складала відповідно 31,1 ц/га, 249 ц/га та 16,0 ц/га (табл. 1).

Таблиця 1.

**Динаміка урожайності основних сільськогосподарських культур
у господарствах Сумської області за 1990 – 2007 рр. (ц/га)**

С.-г. культури	Роки										
	1990	1995	1998	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2007 % до 1990
Зернові культури	31,1	23,0	18,5	18,2	25,5	18,2	25,1	21,2	18,7	24,2	77,8
Цукрові буряки	249	167,0	149,1	170,8	190,9	182,0	180,6	216,3	274,7	234	93,9
Соняшник	16,0	13,2	6,7	9,7	9,5	9,0	6,1	9,5	10,3	16,8	105
Картопля	112	85,3	109,2	119,7	103,7	123,9	131,6	135,7	119,4	163,2	145
Овочі	138	75,2	108,3	111,3	126,1	149,2	152,2	135,7	207,4	187,7	136

Аналіз даних показує, що урожайність основних сільськогосподарських культур за досліджуваний період мала тенденцію

здебільшого до зниження. Так, урожайність зернових культур у 2007 році порівняно з 1990 роком зменшилась на 22,2%, цукрових буряків – на 6,1%. Варто вказати на позитивну тенденцію щодо урожайності соняшнику, картоплі та овочів, яка зросла відповідно на 5, 45 та 36%.

В цілому по Сумській області урожайність сільськогосподарських культур залишається досить низькою, тому що у нинішніх умовах придбання техніко-матеріальних ресурсів (добрив, засобів захисту рослин, спеціалізованої техніки) внаслідок нестачі фінансових коштів є недостатнім і відповідно призводить до зниження економічної ефективності використання земельних ресурсів. Вагомий вплив на урожайність сільськогосподарських культур мають форми господарювання. Так, у 2007 році урожайність зернових культур у фермерських господарствах Сумщини складала 19,3 ц/га, сільськогосподарських підприємствах – 23,3 ц/га, господарствах населення – 29,8 ц/га. Зазначені дані дозволяють зробити висновок про те, що господарства населення краще використовують надані їм земельні угіддя і досягають вищих показників урожайності сільськогосподарських культур.

Провідна роль у системі заходів, спрямованих на підвищення урожайності сільськогосподарських культур та ефективності використання земельних ресурсів, належить застосуванню мінеральних і органічних добрив. Як відомо, основою продуктивності земель є їх родючість, яка залежить від наявності гумусу в них [2, 3]. Різке скорочення обсягів застосування добрив в останні роки в Україні, за наявності відчутно від'ємного балансу поживних речовин, загострює проблему деградації ґрунтів.

Проведені дослідження свідчать, що сучасне застосування мінеральних і органічних добрив у Сумській області різко зменшилось у порівнянні з 1990 роком і не відповідає науково обґрунтованим нормам (табл. 2). У 2007 році удобрена площа мінеральними добривами складала 417,2 тис. га, що на 659,3 тис. га (61,2%) менше, ніж у 1990 році, органічними – 49,0 тис. га, що менше

на 183,2 тис. га (78,9%). Питома вага удобреної площі мінеральними добривами скоротилась на 26%, органічними – на 11,4%.

Таблиця 2.

Динаміка внесення органічних і мінеральних добрив у сільськогосподарських підприємствах Сумської області

Показники	Роки								
	1990	1995	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Мінеральні добрива									
Удобрена площа, тис. га	1076,5	473,0	248,6	260,0	274,4	301,4	257,5	291,4	417,2
Питома вага удобреної площі, %	85,4	43,5	27,9	33,2	39,0	42,1	37,0	44,8	59,4
Внесено на 1 га посівної площі (в перерахунку на д. р.) кг	147	29	15	18	25	25	23	33	46
Органічні добрива									
Удобрена площа, тис. га	232,2	93,0	57,2	63,6	51,1	50,3	44,2	51,6	49,0
Питома вага удобреної площі, %	18,4	8,6	6,4	8,1	7,3	7,0	6,3	7,9	7,0
Внесено на 1 га посівної площі, т	8,8	3,8	1,6	1,7	1,5	1,3	1,3	1,4	1,2

Варто підкреслити, що з 2002 року помітна незначна позитивна тенденція до збільшення використання мінеральних добрив, чого не можна сказати про використання органічних, застосування яких з року в рік скорочується. Саме органічним добривам належить провідна роль у призупиненні сталої тенденції до зниження вмісту гумусу і досягненні його бездефіцитного балансу в ґрунтах області. Така кількість внесення добрив під посіви сільськогосподарських культур недостатня для росту рослин і підтримання родючості ґрунтів у господарствах. Однією із причин суттєвого зменшення кількості внесення органічних добрив є скорочення поголів'я великої рогатої худоби у господарствах Сумської області. Що стосується мінеральних добрив, то внесення у нормах, згідно рекомендацій наукових установ, через високу їх вартість для товаровиробників є нереальним, тому у землеробстві регіону склався негативний баланс поживних речовин: їх винос з урожаєм перевищує надходження на 100 – 120 кг/га NPK [4].

Наступною важливою складовою, яка впливає на ефективність використання земельних ресурсів є матеріально-технічна оснащеність галузі. Як показують дані таблиці 3, у досліджуваний період відбувається процес зниження оснащення технічними ресурсами усіх категорій господарств регіонального агропромислового комплексу.

Таблиця 3.

Рівень забезпеченості сільськогосподарською технікою господарств всіх категорій Сумської області

	Сільськогосподарські підприємства					Фермерські господарства			Господарства населення		
	Роки					Роки			Роки		
	1990	1995	2000	2005	2007	2000	2005	2007	2000	2005	2007
Трактори	18205	16581	11652	7739	5742	563	907	875	3861	5916	5424
Зернозбиральні комбайни	5017	3853	2623	1811	1352	134	254	275	66	206	289
Кукурудзозбиральні комбайни	544	-	301	151	95	-	4	6	-	-	28
Бурякозбиральні комбайни	1116	-	825	538	345	32	57	47	2	-	-

Машинно-тракторний парк як один із важливих складових виробничих засобів сільського господарства, має різко виражений негативний баланс. З року в рік збільшується списання тракторів та інших машин без поповнення новою технікою. Так, парк тракторів сільськогосподарських підприємств у 2007 році становив 5742 одиниці, що на 12463 одиниці (68,4%) менше, ніж у 1990 році, кількість зернозбиральних комбайнів за досліджуваний період зменшилась на 3665 одиниць (73,1%), кукурудзозбиральних комбайнів на 449 одиниць (82,5%), бурякозбиральних - на 578 одиницю (51,7%). Показники рівня забезпеченості сільськогосподарською технікою фермерських господарств та господарств населення за період з 1990 року до 1995 рік не передбачені статистичною звітністю. Наступні роки (2000, 2005, 2007) дозволяють стверджувати, що рівень забезпечення сільськогосподарською технікою залишається стабільно низьким, хоча є незначна тенденція до збільшення кількості одиниць.

Основною причиною такого катастрофічного зменшення одиниць техніки є її фізичне зношення та моральна застарілість, а також відсутність фінансових ресурсів на придбання нової. За цих умов першочергового значення набуває вирішення проблеми активізації інвестиційного процесу, оскільки поліпшення технічного оснащення аграрного виробництва нині стримується відсутністю достатніх власних коштів сільськогосподарських товаровиробників для придбання нової техніки. З цією метою необхідно створити систему довгострокового банківського кредитування розвитку матеріально-технічної бази аграрного виробництва. Доцільно у господарсько-виробничих структурах формувати спеціальні фонди для оновлення й розвитку матеріально-технічних засобів шляхом відрахувань незалежно від джерел надходження коштів. Слід ширше залучати зарубіжних інвесторів до участі у формуванні машинно-тракторного парку.

Враховуючи вищезазначені показники впливу на продуктивність сільськогосподарських угідь, на сучасному етапі спостерігається тенденція до зниження обсягів сільськогосподарської продукції, отриманої з оброблюваних земель у вартісному виразі (табл. 4). Розмір валової продукції сільського господарства у вартісній формі – це узагальнений результативний показник, який характеризує ефективність використання земельних ресурсів, у тому числі і сільськогосподарських угідь.

Таблиця 4.

**Валова продукція сільського Сумської області
у порівняльних цінах 2005 року (млн. грн.)**

Роки	Загальний обсяг			у тому числі					
	всього	с.-г. підпри- ємства	г-ва насе- лення	продукція рослинництва			продукція тваринництва		
				всього	с.-г. підпри- ємства	г-ва насе- лення	всього	с.-г. підпри- ємства	г-ва насе- лення
1990	5839,7	4036,7	1803,0	2793,5	2029,4	764,1	3046,2	2007,3	1038,9
1995	3670,1	2111,3	1558,8	1798,1	1133,1	665,0	1872,0	978,2	893,8
1996	3493,5	1732,0	1761,5	1784,2	895,0	889,2	1709,3	837,0	872,3
1997	2776,7	1096,1	1680,6	1554,7	750,3	804,4	1222,0	345,8	876,2
1998	2924,4	1295,5	1628,9	1457,7	707,0	750,7	1466,7	588,5	878,2
1999	2382,3	1136,4	1245,9	984,8	594,7	390,1	1397,5	541,7	855,8
2000	2954,2	1134,2	1820,0	1564,7	675,4	889,3	1389,5	458,8	930,7

2001	3021,4	1191,8	1829,6	1577,3	714,0	863,3	1444,1	477,8	966,3
2002	2995,9	1229,2	1766,7	1597,3	762,1	835,2	1398,6	467,1	931,5
2003	2823,8	961,5	1862,3	1479,1	543,9	935,8	1344,1	417,6	926,5
2004	2703,6	635,5	2068,1	1545,3	522,6	1022,7	1158,3	112,9	1045,4
2005	2671,8	654,0	2017,8	1520,3	528,2	992,1	1151,5	125,8	1025,7
2006	2869,0	1019,7	1849,3	1546,9	626,0	920,9	1322,1	393,7	928,4
2007	2959,8	1107,8	1852,0	1864,5	769,4	1095,1	1095,3	338,4	756,9

Дані свідчать про значне зниження рівня використання земельних ресурсів у Сумській області. Так, загальний обсяг валової продукції у 2007 році склав 2959,8 млн. грн., що на 49,3% менше, ніж у 1990 році, у тому числі валова продукція рослинництва зменшилась на 33,3%, продукція тваринництва – на 64%. Отже, більш швидкими темпами тривало зменшення обсягів продукції тваринництва. Найбільше зменшення обсягів валової продукції сільського господарства у Сумській області за досліджуваний період спостерігалось у 1999 році і склало 2382,3 млн. грн., що на 59,2% менше ніж у 1990 році.

Більш значне зниження валової продукції відбулося у сільськогосподарських підприємствах, включаючи фермерські господарства, і у 2007 році становило лише 27,4% (1107,8 млн. грн.) від рівня 1990 року (продукція рослинництва – 37,9%, тваринництва – 16,8%). Варто зазначити, що у господарствах населення загальний обсяг валової продукції збільшився на 2,7% від рівня 1990 року і склав 1852,0 млн. грн. Таке збільшення відбулося в основному за рахунок продукції рослинництва, водночас валова продукція тваринництва зменшилась на 27,2% від рівня 1990 року.

Отримані дані дозволяють зробити висновки про те що виробництво у господарствах населення більш ефективне. Однак, питання ефективності використання сільськогосподарських угідь потребує більш детального вивчення, адже середній робочий день у домашніх господарствах триває близько 12 годин. Також треба враховувати й те, що за умови гострої проблеми пов'язаної з безробіттям та невиплатою заробітної плати, домашнє господарство є основним джерелом доходів селян.

Наступним показником, що характеризує ефективність використання земельних ресурсів є рівень рентабельності виробництва основних сільськогосподарських культур, який на сучасному етапі розвитку продуктивних сил залишається досить низьким (табл. 5).

Таблиця 5.

**Динаміка рівня рентабельності виробництва основних
сільськогосподарських культур**

Роки	Сільськогосподарські культури				
	зернові культури	соняшник	цукрові буряки	картопля	овочі
1990	269,4	262,4	34,6	39,1	15,3
1991	178,1	455,0	72,8	275,5	110,3
1992	462,3	868,3	183,3	294,0	105,8
1993	373,5	461,3	137,8	72,8	59,8
1994	276,5	312,7	85,3	135,4	169,9
1995	71,9	239,3	43,4	45,6	40,0
1996	61,5	65,6	6,4	12,4	-14,9
1997	46,0	-2,0	-15,9	-33,0	-33,1
1998	9,4	-4,7	-11,2	-38,7	-21,4
1999	18,3	38,3	-13,6	-53,0	20,2
2000	83,5	42,2	15,6	-13,0	35,2
2001	43,4	39,9	6,5	0,6	24,9
2002	14,2	60,8	8,0	-3,5	29,2
2003	46,9	43,7	1,6	-5,5	60,8
2004	18,3	25,0	-13,0	-3,0	-14,9
2005	1,4	9,9	-5,3	10,4	32,0
2006	2,6	3,6	-0,9	90,2	17,4
2007	36,3	82,8	-11,8	40,3	44,4

Катастрофічне зниження рівня рентабельності спостерігається по зерновим культурам та соняшнику і відповідно у 2007 році - зменшився на 233,1% та 179,6% від рівня 1990 року. На 46,4% зменшився рівень рентабельності виробництва цукрових буряків і, з 1997 р. до 2007 р. його виробництво взагалі є нерентабельним. Наведені дані засвідчують низький рівень рентабельності виробництва картоплі, який у 2007 році становив 40,3%, що на 253,7% нижче, ніж у 1992 році.

Дані про рівень рентабельності за попередні роки дозволяють стверджувати, що на Сумщині є резерви підвищення конкурентоспроможності виробництва сільськогосподарської продукції за

умов застосування інтенсивних технологій у використанні земельних ресурсів. Завдяки цьому господарства всіх категорій, без виключення, можуть отримувати досить високі врожаї і вагомі прибутки.

Висновки. Проведений аналіз ефективності використання сільськогосподарських угідь у Сумській області дозволяє зробити висновки, що вони використовуються вкрай неефективно. Вирішення цієї проблеми, у першу чергу, повинна взяти на себе держава впроваджуючи та реалізуючи ефективну земельну політику. Без фінансової, технічної та правової допомоги держави забезпечити ефективне використання земельних ресурсів неможливо. Відповідно, фінансова підтримка держави, інвестиції у сільське господарство, а також розробка державних та регіональних програм щодо ефективного використання сільськогосподарських угідь мають стати основою у вирішенні зазначеної проблеми. Крім того, вирішити це питання можливо тільки на основі поліпшення якісного стану земельних ресурсів на основі використання еколого-економічного підходу. Важливим засобом підвищення ефективності використання земельних ресурсів має бути вивчення, узагальнення і практичне використання досвіду роботи передових підприємств і об'єднань, які досягли високих кінцевих результатів при мінімальних витратах.

Література

1. Корчинська О.А. Родючість ґрунтів: соціально-економічна та екологічна сутність [Текст]: Монографія. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – С.129.
2. Андрійчук В.П. Економіка аграрних підприємств [Текст]: Підручник. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: КНЕУ, 2002. – 624 с.
3. Хлабастов Є.В. Регіональна політика України та еколого-економічні аспекти землекористування [Текст] // Матеріали Міжнародної наукової конференції “Теорія і методи оцінювання, оптимізація використання та відтворення земельних ресурсів”: У 2 ч. Ч.1. – К.: РВПС України, 2002. – С. 159 – 164.

4. Науково-обґрунтована система ведення сільського господарства Сумської області [Текст] / Українська академія аграрних наук; Головне управління сільського господарства та продовольства Сумської обласної державної адміністрації/ М.П. Бондаренко, В.М. Коритник. – Суми: ВАТ “СОД”, видавництво “Козацький вал”, 2004. – С. 78 - 79.